

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Зміни, що останнім часом відбуваються в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні, суспільно-політичні), свідчать про нагальну потребу не тільки кардинальних перетворень умов функціонування українського суспільства, але й підвищення рівня його громадянської активності.

Громадянська активність сьогодні стає діючим фактором у визначенні та рості суб'єктивних можливостей людини, у перетворенні ним дійсності та самого себе. Саме тому, в якості особливого предмета вивчення, пізнання та осмислення не тільки важливого аспекту в характеристиці особистості, її вимірів та направленості, але й як важливої умови відтворення громадянського суспільства, *виступає громадянська активність*.

Громадянська активність є однією з найбільш актуальних тем обговорення спеціалістів різних сфер науки. Такий багатогранний підхід до вивчення громадянської активності пояснюється її складністю, оскільки більшість особистісних якостей людини, її психологічних і соціальних проявів пов'язані з феноменом громадянської активності, який найчастіше використовується в літературі в різних сполученнях – громадянська активність, громадянськість поведінки, громадянська позиція особистості.

Так проблема вивчення громадянської активності простежується в роботах зарубіжних вчених Д. Локка [8], Ж.-Ж. Руссо [14], А. Фергюсона [17], які розкрили суть поняття "державна", "громадянин", "громадянське суспільство". Українські вчені М. С. Грушевський [6], А.С. Макаренко [9] доводять, що громадянськість особистості формується за умов внутрішніх моральних сил, почуття відповідальності особистості. Дослідження вітчизняних педагогів та психологів А.В. Брушлінського [5], О. М. Леонтьєва [7], В. А. Петровського [11], С.Л. Рубінштейна [13] розкривають положення про просоціальну діяльність, рівні та типи активності, готуючи науковий підхід до осмислення поняття громадянської активності. У сучасній психологічній науці дослідженням громадянського виховання, результатом якого є активна громадянська позиція особистості, займалися М.І. Бабкіна [2], М.Й. Боришевський [3], О.В.Пікалова [12], Л.А.Снігур [16], Л.І. Шангіна [18]. Розвитком громадянської активності на різних етапах онтогенезу та класифікацією активності займалися К.А. Абульханова-Славська [1], В.С. Мухіна [10], Л.М. Семенюк [15].

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробка потребує нових вимог до змісту і напрямів діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, яка має сприяти вирішенню вищезазначеної проблеми. Серед цих вимог важливу роль відведено отриманню нових знань, формуванню умінь і навичок щодо оволодіння сучасними методами і формами навчальної діяльності, використанню різноманітних засобів впливу на учасників навчально-виховного середовища, розвитку особистісних якостей.

Мета дослідження: на підставі досліджень розкрити різні підходи до вивчення сутності поняття "громадянська активність" особистості, визначити психологічні особливості та тенденції розвитку.

Розвиток громадянської активності особистості – складний і довготривалий процес, що містить ряд труднощів і перешкод, які спричиняються багатьма чинниками, тому саме цьому феномену приділяють особливу увагу в психологічних дослідженнях. Тому громадянська активність часто використовується в літературі різного роду (психологічній, педагогічній, філософській, соціологічній, історичній, економічній).

Про громадянську активність згадував Дж. Локк. Він зазначав, що люди до створення держави розпорядилися своїм майном та своїми правами згідно із законом природи. Але, щоб гарантувати свої права та свободи, захистити свою власність, забезпечити мир, безпеку і блага суспільства, люди створили державу, яку наділили владою для виконання вищезазначених завдань, і пильнували за тим, щоб держава не зловживала владою. Поняття "громадянське суспільство" і "державна" він використовував майже як взаємозамінні. Дж. Локк обстоює принципи засновані на громадянській угоді між державцем і народом країни. Ці принципи і утверджували природні права людського загалу – брати участь у вирішенні державних справ [8].

Один з найвидатніших педагогів епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо, акцентуючи увагу на формуванні громадянськості людей, пропагував ідею суверенності волі народу. Для французького політичного мислителя терміни "громадянське суспільство" й "державна" були синонімами. Головною ознакою громадянського суспільства, на його думку, є участь кожного громадянина в державних справах та безумовне повновладдя народу. Він визнавав, що абсолютним джерелом суверенності волі народу може бути тільки один акт суспільного договору – єдність народу і суспільства [14].

А. Фергюсон вважав, що держава повинна враховувати інтереси різних верств населення, в свою чергу народ – приймати участь в управлінні державою, активно і дієво ставитися до виконання своїх громадянських обов'язків. Підкреслюючи значення активності громадян у законотворчому процесі, А. Фергюсон відмічав, що ефективне виконання законів залежить від того, чи всі верстви населення приймають участь у законотворчості та висувають під час його обговорення свої умови [17].

Серед відомих вітчизняних дослідників громадянської активності можна відмітити М.С. Грушевського [6], А. С. Макаренко [9], які доводять, що громадянськість особистості формується за умов поінформованості людини з питань громадянського суспільства, внутрішніх моральних сил, почуття відповідальності особистості.

Так, М. С. Грушевський описав картину ідеалу розбудови української незалежної держави, де чільне місце займає образ громадянина України. М.С. Грушевський писав, що саме громадянство в інтересах самоохорони, в інтересах забезпечення того добра, яким воно користується: громадянських вільностей і демократичного устрою – повинно взяти на себе відповідальність за справу зміцнення ідеї української демократичної державності, за виховання громадянства в ідеях державності, в почуттях обов'язку перед державою, як найвищого прояву громадянського життя, не зважаючи на партійні різниці й розбіжності [6].

На думку А.С. Макаренко, всяка громадянська активність може проявлятися лише у поведінці особистості, в якій реалізуються суспільно важливі цінності, норми та еталони. Основні складові громадянської орієнтації особистості – це вмотивованість дій та моральних вчинків, ціннісні орієнтації молоді. Перед дитячим колективом А.С. Макаренко ставив соціально значущі завдання, які дозволили б кожному її члену відчувати себе учасником загальної справи, пробудили б громадянські почуття обов'язку і відповідальності. Він вважав, що кожен громадянин під час виконання наказів повинен сам активно намагатися бути готовим в кожному хвилину свого життя виконати свій обов'язок, мати ініціативу і творчу волю, не чекаючи розпоряджень [9].

Дослідження інших авторів А.В.Брушлінського [5], О.М.Леонтьєва [7], В.А.Петровського [11], С.Л. Рубінштейна [13] розкрили положення про просоціальну діяльність, рівні та типи активності, підготували науковий підхід до осмислення поняття громадянської активності, розробки важливих її аспектів. Так, А.В. Брушлінський розглядає категорію суб'єкта та його активність в основному в теоретичному плані. Він вважає, що різні види та рівні активності суб'єкта створюють цілісну систему внутрішніх умов, через які діють внутрішні чинники. Тобто, А.В. Брушлінський визначає і формулює принципи активності людини, який формується, розвивається та проявляється в різних формах і видах своєї активності [5].

Становлення громадянина було предметом досліджень О. М. Леонтьєва, який вважав, що ціннісні орієнтації є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки, життєвим здобутком індивіда, одним з центральних особистісних утворень, що детермінують процес становлення громадянськості, визначають мотивацію поведінки особистості та перебіг її діяльності. *Громадянська активність* за О. М. Леонтьєвим виступає як складне відчуття й, одночасно, властивість людини як представника соціального, завдяки якій відбувається створення світу відносин. Для кожного створеної активністю людини світ стає новим середовищем [7].

У концепції В.А. Петровського *активність* – це загальна характеристика життя та умова існування живих істот, її універсальний спосіб відтворення себе. Володіння цією здатністю характеризує суб'єкта активності. За В.А. Петровським в рамках діяльного підходу активність визначається як сила діяльності, процес, джерело та механізм розвитку [11].

С. Л. Рубінштейн пише, що *громадянська активність* формує суспільно важливе, тобто те, що стоїть над конкретним результатом. На думку автора, громадянська активність направлена на отримання цінностей, а сама цінність обумовлена суспільною шкалою цінностей [13].

Розвитком громадянської активності на різних етапах онтогенезу та класифікацією активності займалися К. А. Абульханова-Славська [1], В.С. Мухіна [10], Л. М. Семенюк [15].

К.А. Абульханова-Славська, займаючись проблемою соціальної природи людини та типологією активності особистості, виділяє окремим пунктом дослідження моральну активність, яка тісно пов'язана з ціннісними орієнтаціями як якісною характеристикою особистості, що об'єднує психічне і соціальне в людині, займає важливе місце в регуляції її поведінки. За визначенням К.А. Абульханової-Славської *активність* – це ціннісний спосіб моделювання, структуривання та самоздійснення особистістю діяльності, спілкування та поведінки. Активність виступає як особистісний спосіб співвідношення себе з іншими людьми, визначення своєї позиції та тим самим самовизначення [1].

В.С. Мухіна, займаючись питаннями вікової психології, торкається проблеми *активності людини*. Вона виділяє три види активності: фізичну, психічну і соціальну. За В.С. Мухіною соціальна активність – це потреба особистості в змінах або підтримці основ людського життя у відповідності до свого світосприйняття, своїх ціннісних орієнтацій, складає напрямом змін обставин життя людей та самозмін. Умовою розвитку соціальної активності є комплекс всіх факторів міста, що впливають на людину [10].

Проблемою *громадянської активності* займалась Л.М. Семенюк, яка в результаті аналізу різнопланових досліджень активності виділила декілька напрямків (див. таблицю 1). Семенюк Л. М. доводить, що громадянська активність людини – факт соціальний, її розвиток залежить від особливостей соціокультурного середовища, історичної ситуації, культурно-етнічних характеристик, індивідуальних та психологічних особливостей. Л.М. Семенюк серед багатьох визначень поняття "громадянська активність" відкриває суть свого бачення на цю проблему і вважає, що громадянська активність – це особлива особистісна якість, яка в своїй цілісності, обумовлена системними зв'язками змістовних і істотних характеристик, включає всі показники громадянськості, громадянської позиції, обумовленими особливостями соціальної природи людини, що формується в просоціальній діяльності [15].

У сучасній психологічній науці дослідженням *громадянського виховання*, результатом якого є активна *громадянська позиція* особистості, що виявляється в громадсько-корисній та суспільно-політичній активності, а також в активності, спрямованій на самопізнання, самооцінку, самовдосконалення здійснені

М.І. Бабкіною [2], М.Й. Боришевським [3], О.В. Пікаловою [12], Л.А. Снігур [16], Л.І. Шангіною [18].

М. І. Бабкіна вважає, що для формування засад активної *громадянської позиції* громадян найоптимальнішим є підлітковий вік – період самоствердження, дієвого формування соціальних інтересів і життєвих ідеалів. Передумовою виховання та навчання громадянської активності, на її думку, є держава, сім'я, школа, неформальні групи, засоби масової інформації, релігія, а також громадянські та моральні якості вихователів [2].

Основні характеристики дослідження активності особистості (за Л.М. Семенюк)

Направленість дослідження активності	Коротка характеристика сфери активності
Психічна активність	Індивідуальний рівень активації
Когнітивна активність	Зв'язок з отриманням когнітивного результату як почуття задоволення від отриманої інформації
Розумова активність	Спрямованість до різноманітності, допитливість
Інтелектуальна активність	Розумова діяльність виступає як інтелектуальними так і мотиваційними факторами
Творча активність	Здібність суб'єкта до внутрішнього, спонтанного
Пізнавальна активність	Готовність до позитивної діяльності, допитливість
Поведінкова активність	Класифікується в залежності від виду потреб
Особистісна активність	Направленість на виконання обов'язку, досягнення почуття задоволення, рівень домагання
Комунікативна активність	Проявляється в ситуації спілкування, визначається соціальними функціями людей
Трудова активність	Пов'язана з інтелектуальними, розумовими процесами
Неадаптивна активність	Активність суб'єкта, що виходить за рамки ситуації, її обмежень
Соціальна, в тому числі громадянська активність	Здібність людини як члена соціума

Досліджує питання громадянської активності О.В. Пікалова, яка зазначає, що *громадянська активність* – це знаряддя громадян країни, що застосовується для впливу на політичні, економічні, соціальні процеси в країні, за допомогою якого створюються закони, розпорядження, змінюються або відхиляються правові акти [12].

Займається дослідженнями *громадянської активності* Л. Шангіна, яка визначила поняття громадянської активності як накопичення досвіду реальних соціально-значимих справ, участь у суспільних об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку. Громадянська активність на думку Л. Шангіної передбачає наявність інтересу до громадської роботи, організаторські здібності, відповідальність за виконання доручень, ініціативність, вимогливість до себе і готовність допомагати іншим під час виконання громадських завдань [18].

Розглядаючи питання *громадянської активності*, М. І. Боришевський, зазначає, що розвиток громадянських якостей особистості залежить від структурних компонентів самосвідомості, а саме: соціально-психологічних очікувань, образу Я, рівня домагань, самооцінки, а також самоствердження та самореалізації виступає *громадянська спрямованість*, що є стійкою системою мотивів, які виникають на основі громадянських цінностей людини. Цікавими є дослідження М.І. Боришевського над проблемою еталонної моделі зрілої особистості – громадянина, з якою порівнює стан *громадянської свідомості* та самосвідомості дітей різних вікових груп [3].

Л.А. Снігур вивчає психологічні питання становлення *громадянської активності*, як складника особистісного зростання молодих людей. Вона доводить, що громадянська активність є соціально-психологічним феноменом, за допомогою якого відбуваються зміни в елементах особистісної структури, особливо в пізнавальній та емоційно-вольовій сферах. Л.А. Снігур вважає, що саме в період юності вперше проявляється здатність людини активно, свідомо брати участь у житті суспільства, пристосовуватися до соціальних норм громадянського життя, знаходити своє місце серед інших людей [16].

Отже, на сьогодні накопичені в психології матеріали демонструють достатньо розгорнуту картину громадянської активності. Інформаційна зона відкрила широкий простір для подальшого вивчення *громадянської активності* як невід'ємної якості кожного громадянина своєї країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности в социальной психологии / К.А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни. – М., – 1987. – С. 10-14.
2. Бабкіна М. Роль суб'єктів соціального впливу в процесі формування активної громадянської позиції підлітка / М.Бабкіна // Вісник Львів. ун-ту, 2007. – № 22. – С. 37- 43.
3. Боришевський М. Й. Передумова в кн: Розвиток громадянської спрямованості особистості. Монографія. За ред. М. Й. Боришевський. – К.: "Педагогічна думка", 2007. – С. 5-7.
4. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість у контексті стратегій та цілей життєдіяльності особистості. Психолого-педагогічні умови виховання громадянської спрямованості в юнацькому віці. наук.-метод. посіб. – К.: Міленіум, 2004. – С. 5-16.
5. Брушлинський А.В. Психология субъекта / ред. В.В.Знаков. – М.: Институт психологии РАН; СПб.: издат. "Алетейя", 2003. – 272 с.
6. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. – К., 1991. – 240 с.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т. / А.Н. Леонтьев. – М., 1983. – Т.1. – 261 с.
8. Локк Дж. Сочинения в трех томах / Дж. Локк. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 669 с.
9. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А.С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1968. – 373 с.
10. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. для студ. Вузов / В.С. Мухина. – М., 1999. – 456 с.
11. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону: издат. "Феникс", 1996. – 512 с.
12. Пікалова О. В. Психологічні засади формування громадянської активності та національної самосвідомості / О.В. Пікалова. – К., 2005. – 20с.
13. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1976. – С.368-369.
14. Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения. В 2-х т. / Ж.Ж. Руссо. – М.: Педагогика, 1981. – Т.1: Эмиль, или о воспитании. – 653 с.
15. Семенюк Л. М. Психология гражданской активности (особенности и условия развития) / Л. М. Семенюк. – М.: Воронеж, 2006. – 196 с.
16. Снігур Л.А. Психология становления гражданской активности личности: автореф. дис. ...докт. психол. наук: 19.00.07 / Снігур Людмила Анатоліївна; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2005. – 32 с.
17. Фергюсон Адам. Опыт истории гражданского общества / [пер. с англ.], ред. М.А.Абрамова. – М.: "Российская политич. энциклопедия", 2000. – 392 с.
18. Шангіна Л. Громадянська активність середнього класу. Оцінка важливості громадянської активності / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона; Центр Разумкова. – № 7. – 2008. – С. 30-45.

Подано до редакції 10.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглянута проблема розвитку громадянської активності як одне з вагомих якостей особистості громадянина. Проаналізовано зміст понять "цивільна активність", "громадянська активність", а також вплив соціокультурних умов, на розвиток вищевказаних понять. Розкриті основні підходи до дослідження даного феномена в психолого-педагогічній науці. Показано, що громадянська активність здатна розкрити нові аспекти психічного розвитку особистості.

Ключові слова: активність, громадянська активність, громадянська активність, активна громадянська позиція, громадянське виховання, громадянська освіта, громадянська компетентність.

Т.О. Саврасова-Вьюн ГРАЖДАНСКАЯ АКТИВНОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена проблема развития гражданской активности как одно из весомых качеств личности гражданина. Проанализировано содержание понятий "гражданская активность", "гражданственность", а также влияние социокультурных условий, на развитие вышесказанных понятий. Раскрыты основные подходы к исследованию данного феномена в психолого-педагогической науке. Показано, что гражданская активность способна раскрыть новые аспекты психического развития личности.

Ключевые слова: активность, гражданская активность, гражданственность, активная гражданская позиция, гражданственное воспитание, образование граждан, гражданская компетентность.

Т.О. Savrasova-Vyunn CIVIL ACTIVITY AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

SUMMARY

The article dwells upon the problem of developing civil activity as a significant feature of citizen's personality. The author analyzes the contents of such concepts as "civil activity" and "citizenship", as well as influence of sociocultural conditions on development of the concepts mentioned. The article demonstrates some basic approaches to researching the phenomenon in psychological and pedagogical science. It is shown that civil activity is able to expose new aspects of psychological development of personality.

Keywords: activity, civil activity, citizenship, active civil position, civil upbringing, civil education, civil competence.
